

PROBLEMER VEDRØRENDE MARXISTISK RETSTEORI

I ANLEDNING AF PASUKANIS-UDGIVELSEN

Peter Blume og Hanne Petersen

Den umiddelbare anledning til, at vi i denne artikel vil tage nogle af en marxistisk retsteoris problemer op, er udgivelsen af den danske oversættelse af Eugen Pasukanis bog fra 1924 om Almen retslære og marxisme. Denne gamle bog har fortsat aktualitet for udviklingen af retsteorien. Dette skyldes to forhold. For det første er det først med den fornyede interesse for marxistisk samfunds- og videnskabsteori inden for de sidste 15 år, at der igen er kommet gang i diskussionen af retsteorien¹. For det andet må det allerede nu fremhæves, at Pasukanis i sin bog, særlig kapitel 1-4, behandler det grundlæggende spørgsmål om, hvilke samfundsmæssige forhold, der har betydning for, at den retlige form bliver anvendt. Dette diskuteres tæt knyttet til den marxiske vareanalyse, således som denne er fremstillet i Kapitalens bind 1. Denne fremstilling samt de metodiske bemærkninger i Indledningen danner udgangspunktet for den forståelse af retten, som Pasukanis fremlægger.

Det er særlig det sidste forhold, der begrundes, at det kan være frugtbart for en videre udvikling af retsteorien at tage udgangspunkt i Pasukanis. Det var oprindeligt vores formål at skrive en egentlig anmeldelse af værket, men vi har afstået herfra, idet en del af de spørgsmål, der drøftes i bogen enten må anses for rent historisk bestemt eller nu er behandlet mere udførligt andetsteds. Dette gælder særlig kapitel 5 om staten. Dels vedrører de to sidste kapitler vedrørende moral og retsbrud specielle områder, hvis behandling vil medføre, at artiklen vil få et uforholds-

1. Om diskussionen kan i almindelighed henvises til Torben Wanscher: Tendenser i nyere marxistisk retsteori. Kurasje nr. 12 p. 126-159.

mæssigt omfang. Hertil kommer, at disse kapitler fremtræder ret fragmentariske. I stedet for en anmeldelse har vi derfor valgt at udtage 3 problemer, som vi mener er af særlig relevans for diskussionen i dag. Dette er for det første spørgsmålet om rettens genese. Er der, og i givet fald hvilke, karaktertræk ved en kapitalistisk produktionsmåde, der begrundet retsformens anvendelse? Dette, som vi opfatter som det primære problem, vil blive diskuteret under III. For det andet spørgsmålet om, hvorvidt alle de regler, der fremtræder som retlige, skal opfattes som klasseregler (retsregler). Pasukanis anvender en skelnen mellem retlige og tekniske regler, hvor de sidste opfattes som udtrykkende fællesinteresser. Er en så dan sondring korrekt og er den af betydning for en marxistisk retskritik. Dette er problematikken i afsnit IV. Til sidst vil vi kort drøfte den metode, som en marxistisk retsvidenskab må anvende. Dette rejser særlig spørgsmålet om klassekampens betydning. Dette kommer under V.

Inden disse spørgsmål diskuteres vil vi nærmere introducere Pasukanis og den samfundsmæssige situation som eksisterede på det tidspunkt, da bogen fremkom. Dette afsnit er medtaget for at kompensere for den manglende indledning i Kurasjes udgivelse².

I forbindelse med denne artikels sproglige form skal det endelig bemærkes, at det for os er et formål at fremstille problemerne så klart og forståeligt, at også læsere, der ikke har større kendskab til marxistisk litteratur og terminologi, med udbytte vil kunne læse denne artikel. Problemerne er vanskelige nok i sig selv. Det er absolut uhensigtsmæssigt og ukorrekt at gøre dem endnu vanskeligere ved den sproglige udformning, hvilket undertiden synes at være tilfældet i nyere marxistisk litteratur³. Vi afstår således på forhånd fra, at lade den sproglige form dække over evt. manglende sikkerhed i problemløsningen, men derimod klart fremlægge, hvor der er et problem, der ikke for tiden (i hvert fald af os) lader sig løse.

II. Om Pasukanis

Pasukanis afhandling er fra 1924. Den udkom således 7 år efter oktoberrevolutionen på et tidspunkt, hvor borgerkrigen var afsluttet, og hvor man langsomt var begyndt opbygningen af et socialistisk overgangssamfund. Efter vores opfattelse må bogen studeres ud fra denne baggrund samt ud fra den retsteoretiske situation,

2. For forståelsen af de teser, der fremsættes i bogen, er det af betydning dels nok primært i hvilken samfundsmæssig situation disse er blevet til, dels hvilken betydning disse teser fik, hvilket sidste er snævert knyttet til Pasukanis egen skæbne.
3. Jfr. Alfred Sohn-Rethel i forordet til *Håndens og åndens arbejde* p. 13 (Rhodos 1975): »Tingene er så tilstrækkeligt djævelsk vanskelige, at i det mindste sproget burde holdes klart og enkelt - man bør ikke glemme, at marxismen jo dog til syvende og sidst også angår arbejderne«.

der forelå i Sovjetunionen på dette tidspunkt. I dette afsnit vil vi derfor dels kort redegøre herfor, dels ligeledes kort omtale den kritik, som bogen sidenhen blev udsat for og herunder den skæbne, som Pasukanis selv fik.

Inden bogens fremkomst i 1924 vides der intet om Pasukanis⁴. I den senere meget voldsomme kritik i Sovjetunionen fremføres det ganske vist, at han havde tilhørt det menchevistiske parti og først sent havde tilsluttet sig bolchevikkerne, men om disse oplysninger er korrekte lader sig os bekendt ikke verificere⁵.

Det eksisterende samfund og staten blev som nævnt opfattet som et overgangsstadium. Det var derfor et vitalt spørgsmål, hvilken status retten kunne tillægges. Det er denne problematik, som er det hovedproblem, som Pasukanis - for det meste implicite - med sin bog ønskede at give et svar på. Retsteorien var tidligere kun sparsomt behandlet. Lenin havde stort set udelukkende beskæftiget sig med statens rolle i sin afhandling fra 1917 om »Staten og Revolutionen«, hvor han særlig beskæftiger sig med statens klassekarakter og dens rolle i de tidligere borgerlige revolutioner. Også forelæsningsen fra 1919 »Om staten« vedrører alene statens funktion, der defineres som en maskine til opretholdelse af en classes herredømme over en anden. Statens rolle i overgangssamfundet blev dog ikke klarlagt af Lenin. På dette tidspunkt var den teoretiske opfattelse af rettens rolle angivet af P. I. Stucka, hvis bog Rettens og statens revolutionære rolle var udkommet første gang i 1921⁶.

Pasukanis bog kan i vidt omfang opfattes som et modskrift til Stucka⁷, hvorfor dennes opfattelse her kort skal gengives, idet den tillige på afgørende punkter er en forløber for den senere stalinistiske opfattelse af rettens rolle i et socialistisk samfund. Stuckas værk er vendt mod den retsnililisme, der karakteriserede tiden fra 1917-21, og som var hindrende for en stabilisering af de samfundsmæssige forhold⁸.

De samfundsmæssige forhold nødvendiggjorde en regulering og som følge heraf skete der en ændring af opfattelsen af statens og rettens rolle. Allerede ved udarbejdelsen af de almene strafferetlige grundsætninger for sovjetrepublikken i 1919, som Stucka medvirker til, betones særlig rettens klassekarakter: »Retten er et system af samfundsmæssige forhold, der svarer til den herskende classes interesse, og som opretholdes af dennes organiserede magt«⁹.

Dette tema går igen i Stuckas bog, hvor al ret opfattes som klasseret. Retten opfattes ikke som en form, der er specifik for det borgerlige samfund, men som

4. Jfr. Norbert Reich: Marxistische Rechtstheorie zwischen Revolution und Stalinismus. - Das Beispiel Pasukanis, Kritische Justiz (KJ) 1972, p. 155.

5. Jfr. A. Ja. Visinskij: Zur Lage an der theoretischen Rechtsfront p. 116 (i Reich: Marxistische und sozialistische Rechtstheorie (1972)).

6. Findes på tysk: Die Revolutionäre Rolle von Recht und Staat, med en udførlig indledning af Reich (Suhrkamp 1969).

7. Almen Retslære p. 42 f.

8. Jfr. Reich indledning (note 19 op.cit.) p. 23.

9. Jfr. Stucka op.cit. p. 65.

et virkemiddel, der også kan eksistere i sovjetrepublikken. Retten må efter denne opfattelse forstås ud fra ejendomsforholdene. I de samfund, hvor der eksisterer privat ejendomsret til produktionsmidlerne, findes der borgerlig ret. I samfund, hvor ejendomsretten til produktionsmidlerne tilhører (den socialistiske) stat, kan der udformes en socialistisk retsorden. Retten kan benyttes som instrument for den klasse, der besidder produktionsmidlerne. Retten kan i overgangssamfund spille en aktiv rolle ved tilvejebringelsen af det kommunistiske samfund. Dette betyder dog ikke for Stucka, at retten her har det samme grundlag som den borgerlige ret. Eftersom det socialistiske samfund og proletariats diktatur hviler på arbejderklassens grundlag og repræsenterer denne klassens objektive interesse, vil rettens grundlag i mindre og mindre omfang være tvungen, men derimod arbejdernes bevidste frie vilje, der er indrettet på at skabe det kommunistiske samfund¹⁰.

Det centrale standpunkt er således, at retten kan være et middel ved gennemførelse af samfundsmæssige forandringer¹¹. Med denne opfattelse lægger Stucka grunden til teorien om den særlige proletariske sovjetiske ret (jfr. nedenfor).

Medens Stucka som nævnt lægger vægten på ejendomsforholdene ser Pasukanis vareudvekslingerne som det bestemmende for rettens eksistens. Han er enig i, at retten er klasseret, men koncentrerer sin undersøgelse efter hvilket samfundsmæssigt moment, der udgør grundlaget for anvendelsen af *retsformen*. Dette er varebyttet. I denne forbindelse er det vigtigt at bemærke, at det stort set alene er privatretten, som Pasukanis beskæftiger sig med. Den offentlige ret opfattes som udsprunget af privatretten, der indeholder alle de karakteristiske momenter ved retten¹².

Ved at betragte retten som en form, der er forbundet med varesamfundet, bliver det muligt for Pasukanis at knytte retsteorien tæt til den marxiske vareanalyse. Dette fører til en meget ortodoks fremstilling, der lader retsbegrebet være en fordobling af varebegrebet. Dette betyder atter, at fremstillingen er særdeles abstrakt. Udgangspunktet for fremstillingen får tillige den konsekvens, at der kun kan tales om borgerlig ret. Når varesamfundet ophører dør retten langsomt bort. Det er derfor for Pasukanis uden mening og politisk ukorrekt at tale om socialistisk ret og i særdeleshed at tillægge denne en aktiv skabende rolle.

Efter udgivelsen af sin bog blev Pasukanis et fremtrædende medlem af de institutioner, der forestod den sovjetiske retsvidenskab. I perioden 1931-37 var han den førende retsvidenskabsmand, idet han bl.a. var medlem af forfatningskommissionen, der udformede den nye sovjetiske forfatning af 1936. Men herefter blev han udrenset og henrettet uden offentlig rettergang. Hans bog er ikke blevet udgivet i sovjet siden 1927¹³.

10. Jfr. Vysinskij op.cit. p. 115.

11. Jfr. Rosenbaum. Zum Rechtsbegriff bei Stucka und Pasukanis, KJ 1971 p. 152.

12. Almen Retslære p. 61.

13. Se nærmere Reich KJ p. 155.

Baggrunden for denne skæbne må søges i den teoretiske opfattelse af retten som en særlig borgerlig form, der efter en overgangsperiode sammen med staten måtte dø bort. Denne opfattelse, der ikke tillod anvendelse af retten til et aktivt socialistisk formål, var i modstrid med de krav, som den førte politik stillede. Med realiseringen af den nye økonomiske politik (NEP) i slutningen af tyverne og tvangskollektiviseringen af landbruget blev det nødvendigt at opprioritere rettens aktive styringsfunktion, herunder dens funktion som tvangsinstrument. Den stalinistiske opfattelse baserede sig på en af partiet ledet stærk proletarisk stat, der anvendte retten som regulerings- og tvangsinstrument¹⁴.

Dette betød, at Pasukanis fra 1929 indledte en selvkritik, der efterhånden kulminerede i en total afsværgelse af hans oprindelige teori. Det blev nu lagt til grund, at der eksisterer to væsensforskellige former for ret. Dels den borgerlige ret, der formidler arbejderklassens udbytning af kapitalen, dels en socialistisk ret, der sikrer og videreudvikler den socialistiske stat og proletariatets diktatur¹⁵. Denne selvkritik var dog som nævnt ikke tilstrækkelig.

I den senere sovjetiske retsteori har man i modsætning til Pasukanis lagt kraftig vægt på rettens tvangskarakter og dens evne til at være et redskab for den til hver tid herskende klasse. Selvom det fremhæves, at ret er materielt betinget og at man ikke kan identificere ret og politik, betoner man i væsentlig grad den retlige overbygnings selvstændighed. Den socialistiske retsorden skal styrkes og retsnormerne perfektioneres¹⁶.

Retsudviklingen er således forløbet i en anden retning end Pasukanis lagde op til i sin bog. Hans bog har dog med rette vakt megen opmærksomhed ved dens udgivelse i Vesten¹⁷. Dens måde at angribe retsproblemet på svarer i sit udgangspunkt og i sin metode i vid udstrækning til den kapitallogiske skoles arbejde med rekonstruktionen og videreudviklingen af den marxiske kritik af den politiske økonomi. Man kan derfor med nogen ret betegne Pasukanis teori som en kapitallogisk retsteori, selvom den også herfra er blevet kritiseret¹⁸.

I det følgende vil vi kritisk diskutere nogle af de hovedspørgsmål, der behandles i bogen, idet vi samtidig må understrege, at dette på ingen måde kan erstatte en læsning af selve bogen.

14. Jfr. Visinskij op.cit. p. 113.

15. Jfr. Reich KJ p. 160.

16. Den nutidige sovjetiske retsteori vil ikke blive diskuteret her. Til det anførte se Reich KJ p. 159, marxistisch-leninistische allgemeine Theorie des Staates und des Rechts bind I p. 133, 138 (Berlin 1974), og for en nutidig retsdefinition Philosophisches Wörterbuch, p. 1018 (Leipzig 1975).

17. Udover til Reich og Rosenbaum kan henvises til Karl Korsch: Staten og kontrarevolutionen p. 45-56. (Paludan 1973) Nicos Poulantzas: Om marxismen og retten, især p. 75-78 (1972 u.forlag).

18. Jfr. Oskar Negt: Teser til en marxistisk retsteori, Kurasje nr. 10, p. 59 f.

III

Spørgsmålet om de genetiske forudsætninger for retten behandles mange steder i bogen, men det er særlig i kapitel 4: Vare og subjekt (p. 63-82), at der bliver givet en samlet fremstilling af hovedsynspunkterne.

Problematikken er, hvornår mennesket bliver til retssubjekt. Og herpå svares der umiddelbart og enkelt, at dette sker med samme nødvendighed som produktet bliver til vare¹⁹. Det er derfor naturligt at se på, hvornår produkter bliver varer, og hvad der er karakteristisk ved en vare. Når et produkt i marxistisk terminologi betegnes som en vare, lægges der vægt på, at det er produceret med henblik på bytteværdien. Der er tale om en produktion for at dække andres sædvanligvis ikke præcist kendte behov. Når dette sker kapitalistisk er målet at realisere den i varen nedlagte merværdi med henblik på at udvide produktionen.

Pasukanis knytter dog ikke retten til den specifikke kapitalistiske vareproduktion. Det er således ikke arbejdskraftens dobbelte frihed eller produktionsprocessens karakter som valoriseringsproces, der efter Pasukanis forårsager, at der opstår ret. Denne årsag skal søges i cirkulationsprocessen, og retten vil eksistere så længe denne består i cirkulation af bytteværdier²⁰. Det er for os at se vigtigt at være klar over dette udgangspunkt. Det betyder, at retten ikke er specifik for kapitalismen, men er specifik for alle vareproducerende samfund²¹.

Vi må derfor se på cirkulationsfæren. Det, der karakteriserer denne, er at der gennemsnitligt set bliver udvekslet lige værdier, ækvivalenter. I overensstemmelse med den marxiske kapitalanalyse antages, at det udelukkende er i produktionsprocessen, at der bliver skabt værdier. Hvis man betragter de tre forskellige sfærer kan følgende karakteristika opstilles:

a) I varecirkulationen (V-V) er de to udvekslende ligestillet. Deres formål med at bytte er nok forskellige, men den nødvendighed, der tvinger dem til at foretage byttet, er ikke kvalitativ forskellig. Dette viser sig som nævnt ved, at det er lige værdier, der udveksles.

b) I den særlige arbejdskraftscirkulation er de udvekslende derimod ikke ligestillede. Det er en kvalitativ forskellig nødvendighed, der tvinger dem til at bytte. Kapitalen behøver byttet for at valorisere men kan udsætte byttet, hvis markedsforholdene ikke er tilfredsstillende. Arbejderen derimod behøver byttet for at kunne overleve. Finder byttet ikke sted, vil han ikke kunne reproducere sig selv. Denne ulighed viser sig ved, at der kun formelt udveksles lige værdier, idet arbejdskraften i sin brug yder flere værdier, end der er blevet betalt for den.

c) I produktionsprocessen er de agerende også ulige stillet. Kapitalen kan frit disponere over arbejdskraften i den tid, som den er købt for. Hvorledes arbejdet

19. Almen Retslære p. 30.

20. Almen Retslære p. 75.

21. Jfr. herom Soh-Rethel op.cit. p. 123 ff.

skal udføres og i hvilket tempo, bestemmes i princippet af kapitalen. Det er således alene i den tingslige varecirkulation, at de agerende er lige stillede. Med dette er rettens opståen ikke forklaret, men dens postulerede »hjemstavn« er blevet nærmere bestemt.

I cirkulationsfæren foretages til stadighed byttetransaktioner. For at produktionen kan forløbe uden afbrydelser, er det nødvendigt, at cirkulationen er regelmæssig. Det er derfor vigtigt, at de, der som bærere af varerne kommer til markedet, er sikre på den måde cirkulationen foregår. Det er således nødvendigt, at der eksisterer regler, hvorefter den måde, hvorpå byttetransaktionerne vil foregå, lader sig prognosticere af de agerende varebesiddere eller deres agenter. Det er herefter et spørgsmål om disse regler med nødvendighed må have en retlig form.

Besvarelsen af dette spørgsmål er afgørende for en stillingtagen til Pasukanis retsteori. Dette skyldes ikke blot, at Pasukanis besvarer spørgsmålet bekræftende, men i særdeleshed, at det slet ikke stilles, idet det nærmest tages som en selvfølge, at byttet af værdier medfører retsformen²². Efter vor opfattelse er dette ikke nogen selvfølge, hvilket vi vil søge at vise i behandlingen nedenfor.

Historisk opstår cirkulationsregler som sædvaner eller kutymmer, idet en bestemt praksis efterhånden bliver anerkendt som den rigtige²³. Når dette er sket er situationen den, at det store flertal af de, der deltager i cirkulationen, følger reglerne. Men på den anden side er der også nogle, der bryder reglerne. Det er i relation til den sidstnævnte gruppe, at problemet foreligger. Der må på en eller anden måde iværksættes en reaktion over afvigerne.

Idet vi foreløbig holder den retlige mulighed uden for, kan der være tale om to former for reaktioner, der iøvrigt er de historisk oprindelige. Det kan enten være moralsk fordømmelse eller direkte fysisk magtanvendelse.

Den moralske reaktion kan bedst bestemmes negativt, idet den karakteriseres ved, at den ikke består i fysiske reaktioner. Den kan være tale om udstødelse af fællesskabet. Iøvrigt suppleres den moralske reaktion ofte af en religiøs, hvilket giver den en ekstra styrke. Hvis man sammenholder moralske og retlige regler er den eneste forskel mellem dem, at de sidste er knyttet til et organiseret sanktionsapparat²⁴. De står ikke alene. Men det er fælles for de to former for regler, at de er almene og at de derved lader sig applicere ligeligt. Moralske regler korresponderer således med en kapitalistisk varecirkulations form af udveksling af ækvivalenter. På samme måde som Pasukanis vil statuere en parallellitet mellem vareform og retsform kan en sådan statueres med hensyn til moralske regler.

Den anden mulige reaktionsform var den direkte fysiske magtanvendelse. Herved forstår vi, at den enkelte varebesidder i tilfælde, hvor en anden bryder reglen, er berettiget til selv at afstraffe den pågældende. En sådan reaktionsmulighed lader

22. Almen Retslære p. 69.

23. Således også Almen Retslære p. 70.

24. Almen Retslære p. 103 - Således også i borgerlig retsteori, jfr. Alf Ross: Om Ret og Retfærdighed. (1966) p. 77.

reaktionens gennemførelse afhænge af den enkeltes individuelle muligheder. Fælles med de retlige regler er den fysiske magtanvendelse, men her er forskellen, at denne ikke er almen. En sådan mulighed vil således stille varebesidderne ulige og vil samtidig pånøde dem en række faux frais omkostninger ved udøvelsen af reaktionen. De her nævnte momenter indicerer, at den individuelle magtudøvelse ikke korresponderer med et marked, hvor der hersker lighed i cirkulationen. Det sidste moment vil kunne overkommes, såfremt evnen til at udøve magten monopoliseres hos en uden for markedet stående instans. Dette vil dog ikke garantere ligheden, så længe der ikke er regler for, hvornår magten skal udøves.

Det, der herefter må konfronteres, er de moralske og de retlige regler. Med andre ord er kernespørgsmålet, hvorfor den organiserede magtudøvelse er nødvendig for at reglerne kan få den tilsigtede virkning.

Hermed har vi bevæget os bort fra Pasukanis, der begrænser sin undersøgelse til spørgsmålet om nødvendigheden af almene regler. For ham er det forhold, at subjekterne er bærere af abstrakte bytteværdier på markedet, hvilket juridisk (og moralsk) kan betegnes som rettigheder, ensbetydende med at retsformen opstår. På baggrund af det ovenstående er det vores opfattelse, at Pasukanis i denne analyse implicit og ubevidst lader ret og moral være identiske²⁵.

Årsagen til, at analysen halter er, at det specifikt karakteristiske for retten, den bagved reglerne stående fysiske tvang, ganske er udelukket af Pasukanis undersøgelse. Det er således efter vores opfattelse den ydre tvangs nødvendighed, der må forklares, når de begrundende momenter for retsformens genese skal afdækkes.

Spørgsmålet er nu om dette ikke betyder, at det er statens nødvendighed, der bliver temaet også for retsanalysen. Efter vores opfattelse er dette ikke tilfældet. For man må adskille to spørgsmål i den retsgenetiske undersøgelse.

Det første er, hvorfor tvangen er nødvendig, og dette er som nævnt identisk med, hvorfor retten er nødvendig.

Det andet - og i denne forbindelse sekundære - er, hvorfor tvangen bliver *organiseret* på en bestemt måde i en stat.

Som de forskellige statsanalyser indicerer er der en række indholdsmæssige årsager til, at en borgerlig stat opstår. Ved retten - og det er nok Pasukanis hovedfortjeneste at have pointeret dette - er årsagerne i vidt omfang formmæssige. Og iøvrigt er udstedelsen af almene retsfor skrifter kun en af mange statsfunktioner, der, omend den ikke omtales meget i statsteorien, må statsteoretisk forklares substantielt. Vi vil således fastholde, at det her tagne udgangspunkt ikke medfører, at stats- og retsanalysen falder sammen. Rettens genese er fortsat en egen problematik.

Når det skal bedømmes, hvorfor det er nødvendigt med tvang for at få cirkulationsregler overholdt, må der ses nøjere på de, der agerer i cirkulations sfæren. Simplificeret er der tale om to grupper. For det første de, der besidder produkter i vareform (særlige ækvivalenter), og for det andet de, der er i besiddelse af penge (almene ækvivalenter).

25. Antydes p. 102-03.

Vi vil først se på hvilken interesse, som varebesidderne²⁶ har at varetage i cirkulationen, idet vi her (jfr. nedenfor) begrænser os til den kapitalistiske varecirkulation. De varer, der bringes til markedet, indeholder dels overførte værdier og dels merværdi. Disse to værdiingredienser er på dette stadium ophævede, idet de ligger hvilende i produktet. Sålænge tingen ikke er udvekslet, er der tale om døde og uproduktive værdier. Det er således tvingende nødvendigt for tingsbesidderen enten han blot er producent eller han er kapitalist, at udvekslingen finder sted. Sker det ikke forsvinder for bestandigt ikke blot merværdien, men også den overførte værdi.

Den kapitalistiske varebesidders specifikke interesse er at realisere merværdien. Hans interesse er således som et minimum at sælge varen til dens værdi. Men interessen er ret beset videregående. Den er ønsket om størst mulig profit, hvilket indebærer, at kapitalisten vil søge at sælge varen til over dens værdi. Han vil søge at erhverve en cirkulationsprofit, idet man her må have for øje at det alene er ud fra en gennemsnitsbetragtning, at Marx kan fastslå, at der bliver udvekslet lige værdier i cirkulationen.

Ovenfor tingsbesidderen står pengebesidderen, der har brug for den pågældende ting og derfor ønsker at købe den. For ham er det uden betydning, hvor stor en andel af den i varen materialiserede værdi, der bliver realiseret. Hans interesse er alene at give så få penge som det er muligt for varen. Han vil således søge at købe varen til under dens værdi.

Dette indebærer, at der eksisterer modsatte interesser i cirkulationsfæren. Det betyder endvidere, at de enkelte subjekter vil benytte alle mulige midler til at varetage deres interesse. Regler, der set ud fra gennemsnittet udtrykker en fællesinteresse, vil ikke for den enkelte (fuldt ud) tilgodese det mål, der ønskes opnået ved udvekslingen. Dette nødvendiggør, at reglerne kan sættes igennem ved anvendelse af fysisk tvang, idet dette er den eneste måde, hvorpå de kan sikres i hvert fald på det udviklingsstadium, hvor markedet ikke længere udgøres af et lokalt overskueligt samfund. Foreløbigt kan vi altså fastslå, at det er den modsatrettede interesse, der nødvendiggør regler, der er sanktionerede ved fysisk tvang, retsregler²⁷.

Ovenfor har vi udledt den modsatte interesse fra cirkulationen. Udgangspunktet for dette var, at der er tale om cirkulation af bytteværdier, hvilket indikerer, at det ikke er tilstrækkeligt at blive stående på cirkulationsniveauet. For det er produktions karakter, der betinger cirkulationen, og ikke omvendt. Dette betyder, at den egentlige årsag til rettens opståen må søges der. Denne bevægelse fra cirkulation til produktion foretager Pasukanis ikke, hvilket efter vores opfattelse hænger sammen med en grundlæggende misforståelse hos Pasukanis gående ud på, at det, der adskiller forskellige samfundsformationer er cirkulationens karakter²⁸. Dette må siges

26. Vi er klar over, at penge også er en vare. Vare anvendes her som betegnelse for et tingsligt produkt.

27. Almen Retslære p. 50: »Netop striden, interessesammenstødet, skaber retsformen, den retlige overbygning«.

28. Almen Retslære p. 74.

at være dels i klar modstrid med Marx og dels, hvad der er vigtigere, ikke noget adækvat udgangspunkt for en materialistisk forståelse af retsformen.

Spørgsmålet er herefter hvilke betingelser, der skal være til stede for at der opstår en produktion af bytteværdier. Herved kan forstås en produktion af produkter, hvis kvalitative egenskaber er producenten ligegyldig. Den første betingelse herfor er, at der ikke er almindelig rådighed over produktionsmidlerne. Disse må være koncentreret på nogle få hænder. Det store flertal må være frigjorte for produktionsmidlerne eller med andre ord, de må ikke ved anvendelse af redskaber mm., som de selv besidder, kunne reproducere sig selv. For at kunne dette må de være nødt til at arbejde for de, der har produktionsmidlerne.

Herudover må markedet være af en vis størrelse eller mere præcist det må ikke være undergivet en planmæssig kontrol. Hvis dette nemlig er tilfældet vil det være produkternes kvalitative egenskaber, der vil betinge om og i hvilket omfang de bliver produceret. Der vil altså være tale om brugsværdiproduktion. Dette vil være tilfældet i ikke-kapitalistiske produktionsmåder, hvor der er et kontrolleret marked.

Spørgsmålet er om dette også kunne være tilfældet ved en kapitalistisk produktionsmåde. Den situation, som vi altså her søger at forestille os²⁹, er en produktion, der kan karakteriseres som kapitalistisk, men som består i produktion af brugsværdier. Dette tankeeksperiment leder naturligt frem til et grundlæggende ved en sådan produktion, merværdien. Hvorledes opstår nu denne eller hvad er dens forudsætning. Dette er arbejdskraftens egenskab af at være en vare. På det tidspunkt, hvor arbejderen ikke som slave eller livegen er direkte underlagt produktionsmedelejeren, men hvor han er fri til at arbejde for hvem han har »lyst« til, bliver arbejdskraften til en vare. At arbejdskraften er en vare er ensbetydende med, at den kan sælges og købes i en udvekslingssituation, som vi ovenfor har karakteriseret som ulige.

Da arbejdskraften som variabel kapital besidder den særlige egenskab at kunne skabe nye værdier, vil den også i det tilfælde, hvor produktionen er indrettet på brugsværdier, tilføre kapitalisten en merværdi. Det er denne evne, der dybest set medfører, at kapitalen meget tidligt overskrider brugsværdiproduktionen. I den bestandige konkurrence med andre kapitalister vil den enkelte hele tiden være tvunget til at udvide og forny sin produktionsproces for herigennem at få skabt mere merværdi, der medfører, at produktionen må blive en bytteværdiproduktion. Vi kan således adskille den kapitalistiske vareproduktion fra andre vareproducerende samfund ved, at det kun er i denne, at der *nødvendigvis* må produceres bytteværdier.

I en cirkulation af brugsværdier er der tale om en enkel og simpel proces, idet der i princippet blot sker en praktisk udførelse af allerede planlagte handlinger. I en sådan cirkulation vil det ikke være nødvendigt med ydre sanktionerede regler til sikring af dens rette forløb. Der vil reelt være tale om udførelsen af en fælles interesse.

29. Det understreges, at der alene er tale om et tankeeksperiment. Selve begrebet kapitalistisk lader sig ikke forene hermed.

Dette er derimod ikke tilfældet, når det er bytteværdier, der cirkuleres. Her er det ikke de reelle behov, der betinger udvekslingen, men derimod kravet om valorisering og herved forøgelse af den kapitalistiske produktion. Dette betyder, at også i cirkulationen slår modsætningen mellem kapital og arbejde igennem. Og det er dette, der nødvendiggør tvangen og dermed medfører, at det bliver nødvendigt med retlige regler til sikringen af cirkulationens gennemførlighed.

På baggrund af den foretagne analyse er det muligt at opstille to grundlæggende forhold, der karakteriserer en kapitalistisk produktionsmåde, og som udgør forudsætningerne for, at der med nødvendighed opstår retlige regler, som primært angår cirkulationen.

For det første nødvendiggør ligestillingen på markedet almene regler, der gør cirkulationshandlingerne forudsigelige. Dette aspekt betyder endvidere, at reglerne må sættes af en instans udenfor markedet, in casu staten.

For det andet nødvendiggør i sidste instans modsætningen mellem kapital og arbejde, at de almene regler understøttes af tvangen. Vikan også sige, at det er uligestillingen, der medfører denne konsekvens. Rettens genese grunder sig således på foreningen af det lige og ulige, hvilket igen kan forklare det modsigelsesfyldte ved, at regler, der er udtryk for en fælles interesse, må bakkes op af tvang.

I forhold til Pasukanis adskiller denne udvikling sig ved, at begge aspekter er medtaget. Det er efter vores opfattelse ikke tilstrækkeligt alene at fiksere på ligheden i byttet. Dette medfører i sidste instans en idealistisk opfattelse af retten. Ved at tilføje det andet aspekt bliver det muligt at knytte forbindelsen til produktionsprocessen og dermed til det reale i den marxiske kritik af den politiske økonomi. Hermed er samtidig angivet fundamentet til en marxistisk retsteori.

IV

Som tidligere nævnt lægger Pasukanis megen vægt på undersøgelse af retsformen. Dette betyder dog ikke, at alle regler, der fremtræder i retlig form, efter Pasukanis opfattelse bør betegnes som retsregler. Retsregler er kun de regler, der regulerer modsatte interesser, altså med andre ord reelt er udtryk for en særinteresse. Regler, der dækker over fællesinteresser, må derimod betegnes som *tekniske* regler. Sådanne regler vil der også være brug for i et kommunistisk samfund. Det er værd at bemærke, at der her ikke bliver lagt vægt på formen, men på indholdet af reglerne. Det er væsentligst ved denne konstruktion, der iøvrigt er omdiskuteret³⁰, at Pasukanis fremhæver rettens klassekarakter.

Årsagen til, at vi har valgt at beskæftige os noget nærmere med denne sontring er, at den dels umiddelbart ser ud til at indeholde kimen til en besvarelse af pro-

30. Se f.eks. Reich KJ p. 162.

blemet om regler i et klasseløst samfund og dels fordi - hvilket i det følgende vil være det centrale - sondringen synes at åbne op for en nuanceret stillingtagen til de retlige regler i det borgerlige samfund. Vi finder det derfor vigtigt at undersøge om sondringen er meningsfuld og derefter om den er praktikabel.

At en regel regulerer en fællesinteresse må indebære, at den er klasseneutral. Dette rejser to spørgsmål. For det første hvordan finder vi ud af det og for det andet, hvorfor er reglen så retlig i det borgerlige samfund.

Til det første spørgsmål knytter sig primært en diskussion af klasseanalysen. For det er afgørende for om reglen kan anses for retlig, at den udtrykker en klasseinteresse. Dette betyder konkret, at man inden man kan bedømme en retlig regel som retlig må gå bag om reglen og analysere de reale samfundsmæssige årsager, der har betydning for reglens opkomst. Man må vel forstå Pasukanis således, at det afgørende er om reglen udtrykker en særinteresse, ikke hvilken særinteresse, der er tale om. Dette betyder, at regler, der grundet kapitalismens modsigelsesfuldhed måtte være i arbejderklassens interesse, også må betragtes som retlige.

Det kan diskuteres hvor langt det er nødvendigt at gå for at fastslå reglen som retlig i den her nævnte betydning. En hel del regler vil umiddelbart kunne forstås som varetagende en klassefunktion. Et klart eksempel er hele arbejdsretten. En række regler vil dog ikke umiddelbart se ud til at være klassebetingede. Dette gælder f.eks. strafferegler, der angår andet end økonomisk kriminalitet. Det er således her nødvendigt at undersøge reglernes baggrund og funktion i samfundet. Alene såfremt dette viser en baggrund i særinteressen kan disse regler betragtes som retlige. Når man som marxist kæmper for et samfund, der overskrider den snævre borgerlige retshorisont må dette således kun forstås som rettende mod de egentlige retlige regler.

For at denne opsplitning af reglerne kan være anvendelig må den forstås på baggrund af følgende modifikation. Samtlige regler i retlig form konstituerer *rets-systemet*, der som et niveau i overbygningen i sidste instans er præget af den dominerende produktionsmåde. Dette betyder, at alle retsregler som dele af systemet må betragtes som produktionsmådebetingede, og på denne måde også som klasse-regler. En del af disse regler kan herefter udskilles som havende den særlige kvalifikation at udøve direkte klassefunktioner. Det er dette, der er baggrunden for, at der nedenfor bliver talt om begrebet retsregel som lig med klasseregel, idet den helt nøjagtige terminologi således er klasse-klasseregel.

Et vel klart eksempel på regler i retlig form, der må betragtes som tekniske er færdselsregler. Efter vores opfattelse varetager færdselsregler ikke nogen klassefunktion. Det må siges at være i alles interesse uanset klassetilhørsforhold, at færdslen reguleres efter bestemte regler, der gælder for alle. Men hvorfor har disse regler så en retlig form. Ja dette skyldes, at den begved liggende tvang er nødvendig for at reglerne bliver overholdt. Det skyldes igen, at ellers ville ikke alle overholde dem. Når der bortses fra den form for sanktioner, der kan tænkes anvendt, synes dette ikke at være forskelligt i et klasseløst samfund. Vi skal ikke forfølge dette nærmere, men blot understrege, at der synes at være intrikate problemer for-

bundet med tesen om statens og rettens bortdøen, der ellers er ret alment gods i den marxistiske litteratur.

På baggrund af ovenstående må det konstateres, at den eneste forskel mellem retlige og tekniske regler i det borgerlige samfund er, at de førstnævnte kan antages at udøve en klassefunktion. Spørgsmålet bliver nu, om det politisk vil være en fordel for marxister at anvende denne sondring³¹.

Efter vores opfattelse må dette om end det indeholder åbenbare farer besvares bekræftende. Dette beror på, at sondringen muliggør en meningsfuld *materialistisk* retsopfattelse. I stedet for blankt og generelt at opfatte alle regler i retlig form som klasseregler kan nogen af disse regler udskilles som alene værende retlige p.gr.a. tradition el. lign. Ydermere betoner sondringen nødvendigheden af realanalyser af enkelte retsregler. For det er alene herved, at deres klassefunktion og real-økonomiske baggrund kan afdækkes. Betoningen heraf sikrer den materialistiske retsteori imod at ende i grove forenklinger, der er uden værdi for arbejderklassens kamp.

Men det er klart, at sondringen indebærer en fare for reformisme. Dette skyldes, at det må kræves af de ovennævnte analyser, at de er sikre, hvilket ikke på forhånd kan forventes at ville opnå intersubjektiv consensus i alle tilfælde. I det omfang vægten forskydes fra form til indhold risikerer man følgelig, at der bliver begået fejltagelser, således at gruppen af tekniske regler bliver forøget i forhold til de retlige. Dette er dog alene en politisk fare, der må søges undgået.

Videnskabeligt forekommer sondringen således velbegrunderet. Samtidig muliggør den en udvikling af en *marxistisk retspolitik*, idet den fokuserer på de konkrete reglers funktion og begrundelse. Denne retspolitik skal opfylde følgende funktioner. a) Den skal ud fra en marxistisk funderet retsvidenskabelig analyse afdække reglernes klassekarakter. b) Herigennem vil den afdække de bagved liggende modsætninger og deres materielle betingethed. c) Ud fra en vurdering af klassekampens niveau og de objektive betingelser for denne opstiller retspolitikken - i en i forhold til arbejderklassen kommunikerbar form - konkrete retsfordringer, der er karakteriserede ved at være potentielt samfundsoverskridende. Idet det særlig understreges, at rettens klassekarakter herved betones, må skellet tekniske/retlige regler efter vores opfattelse indgå med vægt i en marxistisk retsteori.

I forhold til Pasukanis øvrige fremstilling indtager den her diskuterede distinktion en bemærkelsesværdig plads. Det er et gennemgående træk, at vægten bliver lagt på retsformen. Det er denne særlige forms genese og funktion, der opsættes til genstand for en marxistisk retsteori. Men netop her er det ikke formen, men indholdet, der bliver betonet. Dette synes at åbenbare en inkonsistens i fremstillingen. Den foretagne diskussion af retsformens genese bliver herved ud fra umiddelbar betragtning reduceret i betydning. Vi vil dog vælge at forstå sammenhængen således, at der ved formgenesen arbejdes ud fra den implicite forudsætning, at der er tale om reelt retlige regler. Dette synes også at være en naturlig læsemåde af

31. I marxistisk videnskab er dette - i modsætning til den borgerlige - en legitim argumentation.

Pasukanis, men det ville dog have været godt, såfremt den nærmere sammenhæng var blevet afklaret.

Det skal afslutningsvis nævnes, at den reformistiske fare, der ovenfor er blevet antydnet, også viser sig i Pasukanis egen udvikling. Netop antagelsen af tekniske regler indeholder kimen til hans omvendelse til en accept af anvendelsen af retsregler under Stalin-perioden. På den anden side må det understreges, at faren for misbrug ikke må afholde fra anvendelse af begrebet, der som anført indeholder store fordele.

V

I dette sidste afsnit vil vi diskutere, hvilken metode en marxistisk retsvidenskab må anvende, idet vi tager udgangspunkt i de opfattelser, der i indledningen og kapitel 1 fremføres af Pasukanis.

Pasukanis anlægger i sin fremstilling en logisk-kategorial fremgangsmåde. Man kan populært udtrykke det således, at målet er at skrive retsteoriens »Das Kapital«. Det er således centralt, at der i tilknytning til Indledningen til Grundrids gives, at der metodologisk må foretages en bevægelse fra det abstrakte (enkelt) begreb til de mere komplicerede og konkrete begreber. Denne fremgangsmåde opstilles som program for retsteorien³².

Denne opfattelse er som nævnt hentet fra nogle ret kortfattede metodiske betragtninger af Marx, der findes under afsnittet »Den politiske økonomis metode«. Hos Marx er det således ikke alle videnskaber, men alene en enkelt (central) videnskabs metode, der bliver angivet. Vores udgangspunkt er herefter, at der ikke kan hentes direkte støtte hos Marx til, at denne metode også bør anvendes ved undersøgelse af andre områder end økonomien. Det er nødvendigt med en selvstændig refleksion over metodeproblemet. Det viser sig da også hos Pasukanis i kapitel 4, hvor metoden særlig anvendes, at det nærmest kun er i det ydre, at der er lighed. Her opfattes begrebet subjekt som det enkle begreb, men dels er den videre udvikling af retsbegreberne ikke forbundet med nødvendighed til dette begreb dels er det ganske uformidlet hvorledes Pasukanis når til, at subjektet er det mest abstrakte begreb.

Retsteorien er hos Pasukanis en parafrasering af kritikken af den politiske økonomi. Udviklingen af de økonomiske kategorier og udviklingen af de retlige begreber opfattes som parallel, ja nærmest overensstemmende. Denne forståelse indebærer i realiteten, at basis og overbygning falder sammen, hvorved Pasukanis falder tilbage til før Marx til den mekaniske materialisme³³.

32. Almen Retslære p. 29 og 33.

33. Dette er et af Reich' kritikpunkter, KJ p. 162.

Den Marxske analyse af økonomien er en analyse af en bestemt produktionsmådes væsen (:indre logik/nødvendighed), der leder frem til kompleksiteten af forhold i basis, hvilket udgør forudsætningen for tydningen af de empiriske reale forhold i basis. På samme måde må væsensanalysen opfattes som en forudsætning for forståelsen af overbygningen som konkret fremtrædelsesform, ikke som en analyse af selve overbygningen. Det er netop bevægelsen fra den tydede basis til overbygningens empirisk-konkrete fremtrædelsesformer, der er af interesse for den marxistiske retsteori.

Det er som tidligere nævnt karakteristisk for Pasukanis, at det er den retlige form, der er undersøgelsens genstand³⁴. Denne centrering omkring formen kan betragtes som en konsekvens af det valgte logisk-kategoriale udgangspunkt. Programmatisk er der dog ikke tale om nogen abstraktalmen formopfattelse. Retsformen opfattes som en historisk form, idet det forudsættes (som tese), at denne først udfoldes i det kapitalistiske samfund³⁵. Men ved at tage udgangspunkt i formen opstår der en tendens til ahistoricitet. Dette skyldes, at det retlige indhold bliver bortabstraheret til fordel for en ren formudledning. Udviklingen af den formmæssige abstraktion falder ikke - i hvert fald ikke nødvendigvis - sammen med den virkelige historiske udvikling³⁶. Dette betyder, at formudledningen må betragtes som en nødvendig, men ikke tilstrækkelig undersøgelsesmåde for opbygningen af en materialistisk retsteori. Den reale historiske udvikling kan ikke blot forudsættes, men må indgå direkte i udviklingen af de retlige begreber. En inddragelse af det ideologiske og det politiske niveau må derfor ske. Efter vores opfattelse er Pasukanis reelt ahistorisk, idet det ikke på nogen måde er tilstrækkeligt blot verbalt at postulere retten som en specifik kapitalistisk form. Dette medfører alene et udvendigt forhold til historien.

Denne tendens viser sig særlig tydeligt i forholdet til klassekampen. Denne mangler reelt i Pasukanis undersøgelse³⁷. Klassekampen indgår således ikke i bestemmelsen af retten og de retlige forhold. De i klassekampen omfattede modsætninger, der er det drivende moment i historien, spiller ikke her nogen rolle ved rettens genese. Som nævnt under IV er en retsregel for Pasukanis udtryk for en regulering af en interessekonflikt og er dermed bærer af en særinteresse. Anknytningen til klassekampen ligger derfor lige for, men denne vej følges ikke i den videre analyse, hvor stort set alene de materielle forhold inddrages, hvilket nok hænger sammen med den udelukkende fokusering på *retsformen*. Dialektikken, der netop betoner den stadige kamp imellem modsætninger, må i højere grad inddrages i retsanalysen, idet det er herved, at også retsteorien kan indgå i klassekampen til støtte for arbejderklassen.

34. Almen Retslære p. 18.

35. Almen Retslære p. 22.

36. Dette erkendes p. 30 af Pasukanis, der blot ikke tager konsekvensen heraf.

37. Nævnes i Almen Retslære f.eks. p. 86, 94, men spiller ingen væsentlig rolle.

Efter vores opfattelse må man, når den retlige genese skal begribes og forstås, ikke blot betragte de materielle forhold, men direkte knytte an til klassekampens niveau. Det er denne, der konkret bevirker bestemte retsreglers opståen og som også fører til retlige begreber til legitimering af disse regler.

Den manglende reelle medtænkning af klassekampen medfører, at Pasukanis teori får en tendens til at blive mekanistisk og til en manglende enhed af teori og praksis. Disse mangler vil kunne være fatale i den konkrete retskamp.

Betyder dette nu at Pasukanis bog er værdiløs? Nej på ingen måde. Som vi har forsøgt at vise indeholder bogen ansatser til den grundlæggende undersøgelse af retten. Den materialistiske analyse er ført vidt her, således at vi betragter Pasukanis bog som et velegnet udgangspunkt for det videre teoriudviklende arbejde. Man må blot undgå de skær, som Pasukanis er stødt på.

Denne artikel har været kritisk, men der er tale om en solidarisk kritik, der fuldt ud anerkender Pasukanis betydning for den marxistiske retsteori. Men det er alene ved kritik og ikke ved ros, at vi kan komme videre med udformningen af en retsvidenskab, der kan tjene arbejderklassen i klassekampen.